

โครงการสืบค้นและจัดเก็บข้อมูลสถตภณท์ล้านนา An investigation and storage project of Sattapan Lanna

ประทีป พีชทองกลาง Prateep Puchthonglang
ญาติาวีมินทร์ พีชทองกลาง Yathaweemint Puchthonglang

Abstract

This paper studies beliefs, faiths, designs, forms and conditions of crisis concerning Lanna Sattapan, a kind of decorative sacrificial candlestick of northern Thailand. The research areas cover provinces of Chiang Mai, Chiang Rai, Phayao, Lampang, Lamphun, Phrae and Nan. The objects of study are amount to 128 pieces, both old and new. The methods of study are primarily the field data collecting, interview of monks and knowledgeable people in communities, analyzing, synthesizing and describing the primary data. The results show that Sattapans, which are tributed by being located in front of the Buddha in every Lanna temples of northern Thailand, represent two main sets of common ideas and beliefs : 1) cosmological ideas reflected in latent symbols of relationship between the universe and the world and 2) pedagogic ideas of Buddhism intended to be a guideline of living for Lanna Buddhists. Their iconographic styles can be grouped into different varieties : 1) Naga 2) Hera 3) Garuda 4) Rahu 5) Ogre 6) Angel 7) Creature 8) Flora 9) Zodiac sign 10). Elephant and Horse 11) Cloud. Concerning their shapes, five categories of Sattapan are found: 1) Triangle 2) Pentagon 3) Pillar 4) Semicircle and 5) Steps. The conditions of crisis for Sattapan Lanna are 1) a significant number of Sattapans has been replaced by the other style of altars gaining their popularity from the influence of central Thailand culture 2) art collectors are searching for beauty Sattapans more and more 3) Sattapans in many temples lack proper maintenance, causing their decay and damage. 4) nowadays lack of traditional craftsmen makes knowledges of Sattapan gradually deminished.

Keywords : Sattapan Lanna,

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้นำเสนอผลการศึกษาคติความเชื่อ ลวดลาย และรูปแบบของสถตภณท์ รวมถึงเงื่อนไขภาวะวิกฤติของสถตภณท์ล้านนา พื้นที่วิจัย ได้แก่ เชียงใหม่ เชียงราย พะเยา ลำปาง ลำพูน แพร่ และน่าน จำนวน 128 ชิ้น ทั้งของเก่าและของใหม่ โดยศึกษาข้อมูลจากเอกสาร การสำรวจ สัมภาษณ์พระภิกษุและผู้รู้ในชุมชน ผลการวิจัยพบว่า สถตภณท์ คือ เครื่องสักการะที่มีที่สำหรับปักเทียนอยู่เจ็ดที่ตั้งอยู่บริเวณหน้าพระประธานในวิหารหรือโบสถ์ของชาวล้านนา เกิดจากคติและความเชื่อ 2 ประการ คือ 1) แนวคิดเกี่ยวกับจักรวาลวิทยา สร้างขึ้นโดยแฝงด้วยสัญลักษณ์ที่สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ใกล้ชิดระหว่างจักรวาลกับโลก 2) แนวคิดเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา สร้างขึ้นเพื่อให้ชาวพุทธล้านน่านำไปเป็นแนวปฏิบัติในชีวิต ลวดลายที่นิยมมี 11 ชนิด คือ 1) นาค 2) เฮอร์รา 3) ครุฑ 4) ราหู 5) กุมภภัณฑ์และยักษ์ 6) รุกขเทวดาและนางฟ้า 7) สัตว์ หิมพานต์ 8) ลายเครือเถาพรรณพฤกษา 9) สัตว์ประจำราศีปีเกิด 10) ช้างแก้ว ม้าแก้ว 11) ลายเมฆหรือลายเมฆไหล ประเภทของสถตภณท์ที่ค้นพบในปัจจุบันมีอยู่ทั้งหมด 5 รูปแบบ ได้แก่ 1) รูปแบบสามเหลี่ยม 2) รูปแบบห้าเหลี่ยม 3) รูปแบบเสา 4) รูปแบบวงโค้ง (ครึ่งวงกลม) 5) รูปแบบขั้นบันได หรือ บันไดแก้ว เงื่อนไขภาวะวิกฤติของสถตภณท์ล้านนาในปัจจุบันเกิดจากสาเหตุสำคัญ 4 ประการ ได้แก่ 1) บทบาทหน้าที่ของสถตภณท์ถูกแทนที่ด้วยโต๊ะหมู่บูชา ซึ่งแพร่กระจายมาจากวัฒนธรรมส่วนกลาง 2) ความงามของงานศิลปกรรมที่ปรากฏเป็นสถตภณท์เป็นที่ต้องการของนักสะสมของเก่า 3) สถตภณท์ที่ยังมีอยู่ตามวัดต่างๆ ยังขาดการดูแลรักษาที่เหมาะสม ทำให้ ผุพัง และชำรุดเสียหาย 4) ช่างฝีมือที่ยังคงรักษาเอกลักษณ์ ความประณีตในการสร้างสรรค์มีน้อย และองค์ความรู้ยังไม่มีการสืบทอดในวงกว้าง

คำสำคัญ สัตตภณห์ล้านนา

บทนำ

สัตตภณห์ คือ เชิงเทียนที่ตั้งไว้หน้าพระประธานในอุโบสถวิหารหรือที่พระเจดีย์ ซึ่งเป็นการจำลองรูปแบบของเขาพระสุเมรุทั้ง 7 ตามคติเกี่ยวกับจักรวาลของศาสนาพราหมณ์ และคติพุทธเกี่ยวกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่มีหลักธรรม 7 ข้อ เป็นภูมิปัญญาทางด้านศิลปกรรมของช่างล้านนาที่ถูกแปลและกลั่นกรองออกมาเป็นงานฝีมือที่เต็มไปด้วยภูมิปัญญาอันชาญฉลาด ผสมกลมกลืนกับแนวคิดพุทธศาสนาและพราหมณ์ให้เข้ากันได้เป็นอย่างดีและไมขัดเขิน สร้างขึ้นเพื่อถ่ายทอดคติความเชื่อ และหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาอันลึกซึ้งให้ปรากฏเป็นรูปธรรม เพื่อให้ชาวพุทธล้านนาไปเป็นแนวปฏิบัติในชีวิต ซึ่งแสดงถึงภูมิปัญญาล้านนาในการสร้างสรรค์งานพุทธหัตถศิลป์ล้านนาที่งดงาม

เงื่อนไขภาวะวิกฤติของสัตตภณห์ล้านนาเริ่มเกิดขึ้น ในปี พ.ศ. 2445 เมื่อมีการออกพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นเอกภาพและแบบแผนเดียวกัน เป็นกฎหมายที่ฝ่ายสงฆ์ต้องปฏิบัติตามโดยยกเลิกจารีตสงฆ์ดั้งเดิมของท้องถิ่น (สุรัสวดี อ่องสกุล, 2551: 145) การปฏิรูปคณะสงฆ์ในล้านนาโดยยึดถือกฎระเบียบและข้อปฏิบัติตามคณะสงฆ์ส่วนกลางได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการจัดพื้นที่ใช้สอยและวัตถุในวิหารล้านนาหลายส่วน ทั้งในส่วนของคณะสงฆ์และคนในล้านนา เช่น การมีห้องพระในบ้าน การอัญเชิญพระพุทธรูปไปไว้ยังที่ทำงาน การนำเอาโต๊ะหมู่บูชาเข้ามาตั้งในวิหารหน้าพระประธานแทนที่สัตตภณห์ เป็นต้น จากนั้นสัตตภณห์ ก็ค่อยๆ ถูกเบียดขับไปจากวิหารออกไปเรื่อยๆ องค์ความรู้ต่างๆ รวมถึงความเข้าใจเกี่ยวกับสัตตภณห์ในล้านนา ก็หายไป เมื่อไม่รู้ ก็ไม่เห็นคุณค่า เมื่อไม่ได้ใช้ประโยชน์ ก็ถูกโยกย้ายออกไป สัตตภณห์ไม่เพียงแต่ถูกแทนที่ด้วยโต๊ะหมู่บูชา หากสัตตภณห์ได้ถูกเคลื่อนย้ายออกจากที่ตั้งหน้าพระประธานไปอยู่ข้างนอกต่อจากนั้น ก็ถูกนำไปตั้งฟุ้งข้างผนังวิหาร หรือนำไปไว้หลังวิหาร และนานๆ เข้า จากข้างๆ ผนังวิหาร หรือหลังวิหาร สัตตภณห์ก็ค่อยๆ ถูกล้าเลียงไปไว้ที่ห้องเก็บของ ศาลาวัด ข้างกำแพงวัด กระทั่งนอกกำแพงวัดในที่สุด เรื่องนี้ธเนศวร์ เจริญเมือง (2555: ออนไลน์) กล่าวว่า ระหว่างปี 2490 - 2500 เป็นต้นมา เริ่มมีคนสนใจของเก่ามากขึ้น มีการสะสมและค้าของเก่า เริ่มมีร้านรับซื้อและขายของเก่า ตั้งแต่นั้นมา สัตตภณห์จำนวนมากได้ถูกนำออกขายตามร้านค้าของเก่า กรรมการวัดนำไปขายบ้าง เจ้าอาวาส หรือพระบางรูปนำไปขายบ้าง มีคนเข้าไปขโมยสัตตภณห์และนำไปขายให้ร้านค้าของเก่า โรงแรม และรีสอร์ทบ้าง เพียงเพราะคนล้านนาได้รับวัฒนธรรมของภาคกลางมายึดถือปฏิบัติ จนหลงลืมของ มีค่าทางด้านศิลปะของตนไป โต๊ะหมู่บูชาได้เข้ามาแทนที่สัตตภณห์ จนลูกหลานล้านนาเห็นสัตตภณห์เป็นของแปลกไป สัตตภณห์ของล้านนาแตกต่างจากโต๊ะหมู่บูชาของภาคกลาง เพราะสัตตภณห์เป็นของที่พุทธศาสนิกชนทุกคนสามารถจุดเทียนสักการะพระประธานในวิหารที่ยอดใดก็ได้ ส่วนโต๊ะหมู่บูชาในบางสังคมที่นิยมชนชั้น มีการเมืองการปกครองเข้าแทรกแซง กำหนดให้ผู้ที่สามารถจุดธูปเทียนที่โต๊ะหมู่บูชาหน้าพระประธานได้ จะต้องเป็นประธานในพิธีหรือผู้ใหญ่ของชุมชนเท่านั้น

ศิลปวัฒนธรรมและประเพณีของท้องถิ่นคือสายใยที่ถักทอสายสัมพันธ์ภายในครอบครัวและชุมชนให้แน่นแฟ้น เป็นเกราะคุ้มกันครอบครัวและชุมชน เป็นเสมือนยาที่ดูแลและหล่อเลี้ยงจิตวิญญาณของคนในชุมชน อันเป็นรากฐานของความเข้มแข็งสำหรับท้องถิ่นและสืบสานเป็นมรดกให้แก่คนรุ่นต่อไป ด้วยเหตุผลที่ต้องการจะฟื้นฟู อนุรักษ์และสงวนรักษาสัตตภณห์ล้านนาให้กลับมามีชีวิตชีวากครั้ง บทความวิจัยนี้ คณะผู้ดำเนินโครงการสืบค้นและจัดเก็บข้อมูลสัตตภณห์ล้านนาจึงนำเสนอผลการศึกษา วิเคราะห์ความหมาย กำเนิด พัฒนาการ ความเชื่อ รูปแบบ ลวดลาย สุนทรียะความงามของสัตตภณห์ล้านนา พร้อมกับข้อมูลหลักฐานสัตตภณห์ที่ยังคงมีอยู่ในเขตภาคเหนือตอนบน 7 จังหวัด ได้แก่ เชียงใหม่ เชียงราย พะเยา ลำปาง ลำพูน แพร่ และน่าน เพื่อให้มรดกภูมิปัญญาวัฒนธรรมของชาติที่กำลังหมดลมหายใจไปกับกาลเวลา ได้ฟื้นคืนกลับมาสู่ชุมชน วัด และประชาชนทั่วไปดังเช่นในอดีตพร้อมนำข้อมูล องค์ความรู้ที่ค้นพบเกี่ยวกับสัตตภณห์ล้านนาเสนอข้อขึ้นทะเบียนเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติต่อไป¹

¹ ผลจากโครงการฯ นี้ สัตตภณห์ล้านนาได้ถูกขึ้นทะเบียนเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติในปีพุทธศักราช 2555 ในสาขางานช่างฝีมือดั้งเดิม ประเภทงานศิลปกรรมพื้นบ้าน โดยสำนักมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม.

สันตติภณท์: ความหมาย และกำเนิด

ความหมายของสันตติภณท์

คำว่า “สันตติภณท์” มาจากคำภาษาบาลี 2 คำ คือ คำว่า “สตุต” แปลว่า เจ็ด จำนวนเจ็ด และ คำว่า “ภณฺฑ” แปลว่า เครื่องใช้ สิ่งของ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, 2537: 14) ดังนั้น สันตติภณท์ แปลความหมายตรงตัวว่า “สิ่งของเครื่องใช้เจ็ดประการ หรือ สิ่งของเครื่องใช้จำนวนเจ็ดอย่าง” ส่วนพจนานุกรมล้านนา – ไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง ให้ความหมายไว้ว่า สันตติภณท์ เป็นคำนาม หมายถึง เขา 7 ทิว ล้อมรอบเขาพระสุเมรุ หรือเชิงเทียนที่ทำเป็นเจ็ดยอด มักตั้งอยู่หน้าพระประธานในวิหาร สำหรับราชบัณฑิตยสถาน (2542: 1163) ระบุว่า เป็นชื่อของเชิงเทียน ทำเป็นแปงรูปสามเหลี่ยม หน้าจั่วติดไม้กลึงเป็นเชิงเทียน 7 เชิง กรอบมักทำเป็นรูปพญานาคเลื้อยลงมาคล้ายกรอบหน้าบัน สอดคล้องกับแง่น้อย ปัญจพรรค และคณะ (2538: 74) อธิบายว่า เชิงเทียนที่ถวายเป็นพุทธบูชาใช้สำหรับเป็นที่จุดเทียนบูชาองค์พระประธานในพระวิหารหรือพระอุโบสถ หรือองค์พระเจดีย์ นอกจากนั้นมาณพ มาณชฌม (2542: 6758) ได้อธิบายว่า สันตติภณท์ในบริบทวัฒนธรรมล้านนา หมายถึง เชิงเทียนที่ใช้ในการบูชาพระประธานในวิหาร ส่วนโชติ กัลยาณมิตร (2518: 731) ได้ อธิบายว่า เป็นเชิงเทียนถวายเป็นพุทธบูชาหน้าพระประธานในวิหารหรืออุโบสถทางภาคเหนือ แบบเชิงเทียน เลียนแบบเขาสันตติภณท์ 7 ลูก เป็นเครื่องตั้งสำหรับตั้งหรือรองเครื่องรูป เทียน ดอกไม้ เพื่อสักการะพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ทั้งนี้สิทธิศักดิ์ เสือแฝง (2539: 18) ได้สันนิษฐานเกี่ยวกับสันตติภณท์ที่ทำหน้าที่เป็นเชิงเทียนแต่เดิมคงไม่มีการจุดประทีป หรือ จุดเทียนตามเสาของสันตติภณท์ โดยสังเกตจากส่วนยอดของปลายเสาที่ลดหลั่นกันไป ซึ่งคงจะใช้ถวายเป็นพุทธบูชาแทนเขา สัตตบริภณท์มากกว่า จนภายหลังจึงมีการประยุกต์ในการใช้สอยเป็นแท่นเชิงเทียน เชิงประทีปในเวลาต่อมา ดังนั้น คำว่า “สันตติภณท์” ที่หมายถึงเชิงเทียนจึงน่าจะเป็นการเรียกตามบริบททางสังคมล้านนา หรือเรียกตามรูปแบบที่ปรากฏ กล่าวคือ เหมือนกับสันฐานของจักรวาลในแนวตั้ง ซึ่งมีระเบียบเช่นเดียวกับภาพจิตรกรรมเขาพระสุเมรุที่ล้อมรอบด้วยเขาบริวารทั้ง 7 ล้อมรอบเป็นวงกลมลดหลั่นกันลงมา คือ ยุคันธร อธิสนธร กรวิก สุทัสนะ เนมิสนธร วินันตกะ และอัสสกันณะ กล่าวโดยสรุปแล้ว “สันตติภณท์” จึงหมายถึง เชิงเทียนที่ตั้งไว้หน้าพระประธานในอุโบสถวิหารหรือที่พระเจดีย์ ซึ่งเป็นการจำลองรูปแบบของ เขาพระสัตตบริภณท์ทั้ง 7 ตามคติจักรวาล การสร้างเชิงเทียนในลักษณะเช่นนี้ทางภาคอีสานก็นิยมด้วยเช่นเดียวกัน แต่ เรียกว่า “ฮาวใต้เทียน” ซึ่งหมายถึงเชิงเทียนเช่นเดียวกับทางล้านนา แต่มักจะตั้งอยู่บนฐานอีกชั้นหนึ่ง ส่วนทางภาคกลาง เรียกว่า “จงกลราวเทียน” ซึ่งเป็นเชิงเทียนหล่อด้วยโลหะ เหนือขึ้นไปจะมีจานเล็กๆ เพื่อเอาไว้รองเทียน และจะตั้งประดับไว้ หน้าเครื่องบูชาหรือเครื่องตั้ง เช่น หน้าฐานชุกชี หน้าเจดีย์ เป็นต้น

กำเนิดสันตติภณท์: พุทธ – พราหมณ์ผสมกลมกลืน

การบรรจงสร้างศิลปวัตถุเพื่อถวายเป็นเครื่องสักการะทางพุทธศาสนามีมาแต่ครั้งพุทธกาลดังปรากฏว่า เมื่อครั้งที่พระบรมศาสดาประทับอยู่ที่ ณ เขตวันมหาวีหาร ผุ่ชนจำนวนมากได้ถือดอกไม้และของหอมไปบูชาพระพุทธเจ้า จนกลายเป็นธรรมเนียมปฏิบัติในเวลาต่อมา เครื่องสักการบูชาเกิดขึ้นภายหลัง เมื่อผู้คนทั้งหลายเชื่อกันว่า หากนำสิ่งที่ดีที่สุดในโลกไปถวายเป็น พุทธบูชาย่อมจะส่งผลให้ประสบโชคดี มั่งมีในอัครทรัพย์ศฤงคาร จึงมีการจัดสร้างสิ่งสักการบูชาอย่างสุดฝีมือ ดีเยี่ยม จนเป็น พุทธศิลป์ล้านนาสืบต่อกันอย่างมากมายตราบถึงทุกวันนี้ ดังนั้น สิ่งก่อสร้างภายในวัดของชาวพุทธล้านนา เช่น พระพุทธรูป โบสถ์ วิหาร เจดีย์ เป็นต้น จะถูกสร้างสรรค์ขึ้นอย่างอลังการด้วยความเลื่อมใส ศรัทธา และมีนัยความหมายทางพุทธศาสนา แฝงอยู่ในสิ่งที่สร้างอย่างแยบยลและกลมกลืน สันตติภณท์ คือ เครื่องสักการบูชาที่งดงามอย่างหนึ่งในล้านนา² (มณี พยอมยงค์ , 2535: 7-9) คติความเชื่อเกี่ยวกับสันตติภณท์นั้น อาจแบ่งข้อเสนอดังนี้เป็น 2 แนวทาง ดังนี้

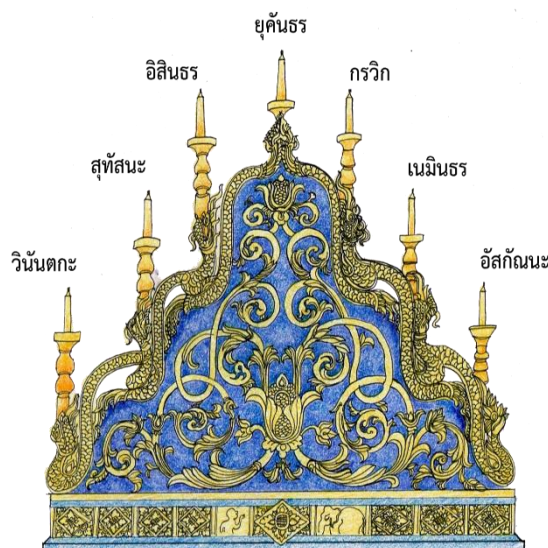
1. คติพราหมณ์เกี่ยวกับจักรวาลวิทยา

อิทธิพลทางด้านคติความเชื่อที่เกี่ยวกับจักรวาลวิทยามีผลต่อศิลปกรรมไทยและวรรณคดีไทย สามารถพบเห็นได้ทั่วไปทุกภาคของประเทศไทย ทุกยุคทุกสมัยนับตั้งแต่อดีตจวบจนปัจจุบัน ซึ่งนับว่ามีบทบาทและสำคัญอย่างยิ่ง โดยมัก ปรากฏออกมาทั้งในทางวรรณกรรม เช่น ไตรภูมิพระร่วง ของพระยาสิทธิราชย์ จักรวาลที่ปณี ของพระสิริมังคลาจารย์ เป็นต้น การใช้ภาพหรือสัญลักษณ์เป็นตัวแทนของปรัชญาทางศาสนาเป็นเรื่องที่คนส่วนใหญ่เข้าใจและเข้าถึงได้มากกว่าการเรียนรู้อาณา

² เครื่องสักการะล้านนา มี 10 อย่าง ได้แก่ 1) อาสนสงฆ์ จองสังข์ 2) หนึ่งของสงฆ์ 3) ธรรมาสัน 4) อาสนา หรือเครื่องราชูปโภค 5) ขันแก้วตั้งสาม 6) ขันขอสีล 7) ขันหน้าตาน 8) ขันต้นน้ำหยาด 9) กระจ่างรูป 10) แวนสามตาพระเจ้า 10) สันตติภณท์

ผ่านตัวอักษร ดังนั้น เขาสัตตบริภัณฑ์ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในจักรวาล จึงมักถูกแทนสัญลักษณ์อยู่บ่อยครั้ง ไม่ว่าจะเป็นสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม เป็นคติที่ปรากฏในงานช่างหลวงและช่างพื้นบ้านทั่วไป

ถึงแม้ว่าคติจักรวาลในล้านนานั้น อาจจะไม่ได้รับความนิยมมากเท่ากับทางภาคกลางก็ตาม แต่ก็มักจะพบการจำลองจักรวาลในงานศิลปกรรมอยู่เสมอๆ ไม่ว่าจะเป็นภาพจิตรกรรม สมุดภาพไตรภูมิฉบับล้านนา ยอดประดับสันหลังคา พระบฏรวมไปถึงสัตตภณท์ ซึ่งถือได้ว่าเป็นงานศิลปกรรมที่ได้รับอิทธิพลด้านคติความเชื่อเรื่องจักรวาลวิทยา แสดงออกอย่างชัดเจนและสอดคล้องกับชื่อของภูเขาทั้งเจ็ดทิวที่เรียกว่าสัตตภณท์หรือสัตตบริภัณฑ์ แนวคิดเรื่องไตรภูมิในล้านนามีลักษณะเฉพาะเนื้อหาสาระบางส่วนมีความแตกต่างจากแนวคิดที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วงของพระยาสิทธิ โดยเฉพาะแนวคิดเกี่ยวกับสัณฐานจักรวาลที่สัมพันธ์กับแนวคิดของสัตตภณท์ ในคัมภีร์ไตรภูมิฉบับล้านนานั้น แสดงให้เห็นว่าเขาสัตตภณท์เป็นแนวภูเขาที่ล้อมรอบเขาพระสุเมรุ (สิเนรุ) ซึ่งเป็นเขาแกนกลางของจักรวาล ซึ่งมีความสูงยื่นขึ้นในอากาศ 84,000 โยชน์ และจมลงในน้ำ 84,000 โยชน์ บนยอดเขาพระสุเมรุจะมีสวรรค์หลายชั้น มีภูเขาสัตตบริภัณฑ์ล้อมรอบลักษณะเป็นเขาทรงกลมวงแหวน มีความสูงลดหลั่นลงครั้งหนึ่งจากความสูงของภูเขาพระสุเมรุ แล้วลดความสูงลงครั้งหนึ่งต่อๆ กันจนครบ 7 ลูก โดยระหว่างเขาแต่ละลูกนั้นมีทะเลสีทันดรเชื่อมอยู่จำนวนเท่ากัน ความสูงของภูเขาแต่ละลูกนั้น ได้แก่ 1) เขายุคันธร สูง 42,000 โยชน์ 2) เขาอิสินธร สูง 21,000 โยชน์ 3) เขากรวิก สูง 10,500 โยชน์ 4) เขาสุทสนะ สูง 5,250 โยชน์ 5) เขาเนมินธร สูง 2,625 โยชน์ 6) เขาวินนตกะ สูง 1,312 โยชน์ 7) เขาอัสกัณณะ สูง 656 โยชน์ พ้นจากทิวเขาและมหาสมุทรทั้งเจ็ด เป็นมหาสมุทรขนาดใหญ่มีทวีปใหญ่เป็นเกาะอยู่ 4 เกาะ ประจำอยู่ 4 ทิศประกอบด้วย ทิศตะวันออกเป็นบุพพวิเทหทวีป ทิศตะวันตกเป็นอปรโคยานทวีป ทิศเหนือเป็นอุตตรกुरुทวีป และทิศใต้เป็นชুমพูทวีปซึ่งเป็นดินแดนของมนุษย์ ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 เปรียบเทียบสัตตภณท์กับภูเขาที่ล้อมรอบเขาพระสุเมรุ

2. คติพุทธเกี่ยวกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา

คติความเชื่อที่สัมพันธ์ระหว่างสัตตภณท์กับหลักธรรมในพระพุทธศาสนานั้น เป็นการอธิบายเชิงพุทธปรัชญาที่เกี่ยวข้องกับเลข 7 เพราะสัตตภณท์ มีความหมายตรงตัวว่าวัตถุสิ่งของ 7 อย่างตั้งได้กล่าวแล้ว และหน้าที่ของสัตตภณท์ก็รองรับในฐานะเครื่องสักการบูชาทางพระพุทธศาสนาของคนล้านนา เมื่อพิจารณาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่สัมพันธ์กับเลข 7 หรือที่อยู่ในหมวด 7 พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยูรค์ ปยุตโต) (2528: 239) ได้รวบรวมไว้ในพจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม มีจำนวน 16 หัวข้อ คือ 1) กัลยาณมิตรธรรม 2) โภขฌงค์ 3) ภรรยา 4) เมถุนสังโยค 5) วิญญูญาณฐิติ 6) วิสุทธิ 7) สปปายะ 8) สปปริสธรรม 9) สมบัติของอุบาสก 10) องค์คุณของกัลยาณมิตร 11) อนุสัย 12) อริยบุคคล 13) อปริหานิยธรรม (สำหรับบรรพชิต) 14) อริยทรัพย์ 15) อปริหานิยธรรม (สำหรับคฤหัสถ์) 16) อุบาสกธรรม 7 ในหัวข้อธรรมข้างต้นนั้น หลักธรรมที่ถูกอ้างเกี่ยวกับสัตตภณท์ คือหลักโภขฌงค์ 7 ได้แก่ 1. สติ ความระลึกได้ สำนึกพร้อมอยู่ ใจอยู่กับกับกิจ จิตอยู่กับเรื่อง 2. ธัมมวิจยะ ความ फैนเลือกธรรม ความสอดส่องสืบค้นธรรม 3. วิริยะ ความเพียร 4. ปีติ ความอิ่มใจ

ในธรรม 5. ปัสสัทธิ ความสงบกาย สงบใจ 6. สมภาติ ความมีใจตั้งมั่น จิตแน่วแน่ในอารมณ์ 7. อุเบกขา ความมีใจเป็นกลาง เพราะเห็นความเป็นจริง โภชณงค์เป็นองค์แห่งความตรัสรู้ เรียกอีกอย่างว่า “รัตนสัมโพชนงค์” คือ แก้ว 7 ประการ ได้แก่ จักร แก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว มณีแก้ว นางแก้ว ขุนคลังแก้ว และขุนพลแก้ว เกิดขึ้นเป็นคู่บารมีของพระเจ้าจักรพรรดิ ฉันทิด แก้ว 7 ประการคือ สติแก้ว ธัมมวิจยะแก้ว วิริยะแก้ว ปิฎิแก้ว ปัสสัทธิแก้ว สมภาติแก้ว และอุเบกขาแก้ว ก็เกิดเป็นคู่บารมีของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ฉันทิด พระเจ้าจักรพรรดิทรงใช้แก้ว 7 ประการ เป็นเครื่องรักษาพระองค์ และอำนวยความสะดวก และอำนวยความสะดวกแก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของพระองค์ ฉันทิด สัมมาสัมพุทธเจ้าก็ทรงใช้รัตนสัมโพชนงค์ 7 ประการนี้ เป็นเครื่องรักษาพระองค์ และอำนวยความสะดวกแก่เหล่าเวไนยสัตว์ ฉันทิด สรุปลได้ว่า สัตตภณณ์ถูกสร้างขึ้นมาจากเพื่อเป็นตัวแทนของหลักธรรม ซึ่งจะทำให้สถานที่แห่งนั้นครบองค์แห่งพระรัตนตรัย ได้แก่ พระพุทธ คือ พระพุทธรูปประธานในโบสถ์หรือวิหาร พระธรรม คือ สัตตภณณ์ที่วางอยู่ด้านหน้าพระประธาน และพระสงฆ์ คือ พระภิกษุสงฆ์ที่อยู่ในศาสนพิธี โดยในพุทธศาสนาก็คือพระรัตนตรัยเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดที่จะสามารถค้าชูและให้ศาสนาดำรงอยู่ได้ จะขาดองค์ใดองค์หนึ่งไม่ได้ หรืออาจจะเป็นการนำหลักธรรมทางศาสนาเข้ามาตีความและพยายามอธิบายลักษณะร่วมกับศิลปกรรมเพื่อให้เกิดความเชื่อมโยงกันในภายหลังก็ได้ การนำเอาสัตตภณณ์มาใช้ในฐานะเครื่องบูชาจึงเป็นการแฝงแนวคิดปรัชญาเชิงพุทธ เพื่อให้ผู้ที่คนในล้านนาได้นำไปไตร่ตรองและปฏิบัติตามหลักธรรมที่สำคัญของพระพุทธศาสนา

พัฒนาการ: ผู้สร้าง ผู้ใช้ และความนิยมในปัจจุบัน

1. ผู้สร้างสัตตภณณ์

เจ้าศรัทธาหรือเจ้าภาพ เช่น เจ้าอาวาส พระสงฆ์ ตระกูลเจ้าทางเหนือ ฤๅหบดี เป็นต้น เป็นผู้ออกความคิดหรือการคิดแบบร่างแบบขึ้นมา แล้วนำไปให้ช่างฝีมือที่มีความชำนาญในการทำสัตตภณณ์อีกที โดยที่คนเหล่านี้จะออกเงินจ้างช่างให้ทำสัตตภณณ์ขึ้นมา หรือหากเป็นเจ้าอาวาสวัดที่มีคนนับถือ มีชื่อเสียง อาจจะทำช่างที่มีความนับถือในตัวท่าน ทำขึ้นมาโดยไม่คิดค่าแรง โดยช่างเป็นเจ้าของความคิดเองหรือร่วมกันออกความคิดก็ได้ ผู้สร้างสัตตภณณ์แบ่งเป็น 2 ประเภทดังนี้ (1) ช่างฝีมือรับจ้าง คือ ช่างที่มีความชำนาญและมีฝีมือในการทำงานศิลปกรรมต่างๆ โดยช่างเหล่านี้จะมีอาชีพเกี่ยวข้องกับช่างนี้โดยเฉพาะ ในที่นี้รวมไปถึงเหล่าพระสงฆ์ที่มีฝีมือในการศิลปกรรมด้วย เมื่อตัวช่างเองมีความศรัทธาในการที่จะสร้างสัตตภณณ์ขึ้นมาเพื่อจะทำบุญหรือถวายทานให้วัด ช่างก็จะเป็นเจ้าของความคิดในการออกแบบ ร่างแบบลวดลายขึ้นมาตามที่ตนเองคิดว่าสวยและเหมาะสม เสร็จแล้วช่างก็จะสร้างสัตตภณณ์นั้นขึ้นมาด้วยตัวของช่างเอง รวมไปถึงการตกแต่งต่างๆ ลักษณะของสัตตภณณ์นั้นมักจะมีความงาม ประณีต และส่วนมากจะถูกสัดส่วนตามหลักไวยากรณ์ต่างๆ งานที่ออกมาจึงดูมีคุณค่า สวยงาม และประณีต (2) ไม่ใช่ช่างฝีมือ แต่ทำขึ้นมาด้วยความศรัทธา อาจจะเป็นเพียงชาวบ้านธรรมดาที่พอจะมีฝีมือหรือมีความรู้ในการเข้าไม้ ต่อไม้ เมื่อชาวบ้านเหล่านี้มีความศรัทธาในการที่จะสร้างสัตตภณณ์ขึ้นมา อาจรวมเป็นคณะศรัทธาหรือครอบครัว ร่วมเป็นเจ้าภาพสร้างขึ้นมา ดังนั้น สัตตภณณ์ที่สร้างขึ้นมาจากจะมีหลายรูปแบบ สร้างตามราศีที่เกิด หรือความประทับใจจากสิ่งที่พวกเขาพบเห็นในที่อื่นแล้วมาถอดแทรกเข้าไป อาจจะเป็นรูปแบบ ลวดลายที่แปลกๆ การใช้สีสันทันมักจะตรงไปตรงมา ใช้สีจัดๆ และฝีมือการทำอาจจะไม่ประณีตงดงามเหมือนช่างฝีมือโดยตรง ส่วนมากรูปแบบจะออกมาเรียบง่าย

2. ผู้ใช้สัตตภณณ์

แต่เดิมนั้น สัตตภณณ์จะถูกใช้ในการปักเทียนบูชาก่อนที่จะทำพิธีกรรมทางศาสนา ซึ่งการจุดเทียนบนสัตตภณณ์นี้อาจจะไปช่วยเสริมความเชื่อที่มีอยู่เดิมของคนในล้านนา เช่น ความเชื่อเรื่องเขาพระสุเมรุ การได้ไปจุดเทียนบนเขาสัตตภณณ์นั้น จะทำให้แสงนั้นส่องสว่างไปยังทวีปทั้งสี่ทวีปที่อยู่ล้อมรอบเขาพระสุเมรุ คือ อุตตรกุรุทวีป บุรพวิเทหทวีป ชมพูทวีป และอมรโคยานทวีป ทำให้ทวีปเหล่านี้สว่างไสวไปด้วยพลังแสงแห่งธรรมะในพระพุทธศาสนา จนกลายเป็นค่านิยมและความเชื่อของสังคม การจุดเทียนแล้วทำพิธีทางศาสนาในทุกคนจะอยู่ในความสงบและทำจิตใจให้ว่างสบาย โดยเฉพาะคนจุดเทียนบนสัตตภณณ์จำเป็นจะต้องใช้สมาธิในการจุดเทียนให้สว่างขึ้นทั้งเจ็ดดอก จากจุดนี้อาจจะมีผลทางการมองแก่ผู้คนหรือชาวบ้านที่เข้ามาทำพิธีกรรม คือ แสงเทียนจากสัตตภณณ์เมื่อไปตรงกับกระจกสี หรือทองที่ตกแต่งงานศิลปกรรมในโบสถ์วิหาร รวมถึงตัวสัตตภณณ์เอง ทำให้เกิดประกายระยิบระยับ เป็นสิ่งที่ช่วยสร้างบรรยากาศให้เหมือนสวรรค์ หรือสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ ทำให้ผู้คนเข้ามาภายในโบสถ์ หรือวิหารเกิดความศรัทธา และสำรวมตัวเองให้มีสมาธิ มีความสงบอยู่ตลอดเวลาด้วยเหตุนี้ ในสมัยก่อนนั้นจึงมีประเพณีการนำเอาสัตตภณณ์มาใช้กันอย่างแพร่หลาย ซึ่งในบางวัดอาจจะมีใช้มากกว่า 1 อัน

อาจจะมาจากการนำมาถวายทานของเหล่าศรัทธาของวัดนั้นๆ หรือเจ้าศรัทธาถวายทานเพื่อที่จะส่งอานิสงค์ผลบุญไปสู่ญาติพี่น้องที่ล่วงลับไปแล้ว หรือบางทีจะถวายทานเพื่อเป็นผลบุญให้กับตัวเองไปใช้ในภายภาคหน้า ในเรื่องนี้ สนั่น ธรรมธิ (2557: สัมภาษณ์) ได้อธิบายว่า “สัตตภัณฑ์ จะจุดเฉพาะเมื่อวัดมีงานหรือวันพระ โดยให้ประธานในพิธีเป็นคนจุด แต่จะมีราวอีกอันหนึ่งไว้สำหรับจุดเทียนวางด้านหน้าสัตตภัณฑ์หรือข้างซ้ายขวา ใครมาก็สามารถจุดเทียนบูชาได้ เมื่อก่อนหน้านั้นก็จะจุดเทียนและวางกับพื้นนั้นแหละ” ส่วนศรีเลา เกษพรหม (2557: สัมภาษณ์) ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า “เมื่อก่อนนี้ก็ให้ตัวแทนอาจารย์วัดเป็นผู้จุด บางทีจุดเจ็ด บางทีจุดสองก็มี แต่ถ้าเป็นงานใหญ่ เช่น ปอยหลวง งานบวช เป็นต้น เจ้าอาวาสจะเป็นผู้จุดทั้งเจ็ดจุด ไม่ใช่ใครอยากจุดก็จุดได้ เขาไม่นิยมกัน เพราะศรัทธาชาวบ้านเขามีเทียนน้อยของเขาเอาเอง ก็จะจุดกันเอง เวลาจะรับศีลฟังธรรมเสร็จก็จะเปะไว้ที่ฐานเสาวิหารนั่นเอง ฉะนั้น ฐานเสาวิหารเก่าๆ จะมีขี้เทียนควันเทียนติดเต็มไปหมด แต่ก็ไม่ใช้ทุกคนจะทำเหมือนกันบางคนก็เอาดอกไม้ไหว้แทนก็มี บางคนบางกลุ่มจุดตอนรับศีลก็มี บางคนจะจุดตอนเทศน์ธรรม ไม่มีระเบียบว่าจะต้องทำพร้อมกัน สมัยโบราณจึงมีคำเมืองว่า “จี้ เจ้าะ หมะ” “จี้” แปลว่า จุดไฟจุดเทียน “เจ้าะ” แปลว่า ยกมือไหว้จ่อที่หน้าผาก “หมะ” แปลว่า เปะตามฐานเสาวิหาร บางวัดบางแห่ง ก็เอาไปเปะที่ฐานพระหรือแทนแก้วก็มีมาก เรียกว่าเปะไม่ใช้ปัก เพราะเทียนเมื่อก่อนนั้นเป็นขี้ผึ้งอ่อนๆ ไม่ใช่อย่างเทียนปัจจุบัน คนที่เข้าไปเปะที่แทนแก้วได้จะมีแต่ผู้ชายเท่านั้น ผู้หญิงไม่มีสิทธิ์จึงเปะที่ฐานเสวแทน ผู้หญิงจะนั่งบริเวณหลังที่นั่งนั้น”

3. ความนิยมใช้ในปัจจุบัน

ปัจจุบันประเพณีการใช้สัตตภัณฑ์ในพิธีกรรมสำคัญและวันพระ ได้เริ่มจางหายไปเป็นส่วนมาก โดยเฉพาะวัดในชนบท วัดขนาดเล็ก หรือสร้างขึ้นใหม่ แทบจะไม่มีการใช้สัตตภัณฑ์เลย ส่วนในวัดใหญ่ๆ วัดในเมือง หรือวัดที่เก่าแก่ อาจจะมีการใช้อยู่บ้าง ตำแหน่งเดิมที่ใช้ตั้งสัตตภัณฑ์ จะถูกแทนด้วยโต๊ะหมู่บูชา ส่วนสัตตภัณฑ์อาจจะถูกเก็บไว้อยู่ด้านข้าง ด้านหลัง หรือไม่ก็อยู่มุมใดมุมหนึ่งของวิหาร บางวัดจะเก็บไว้ในห้องเก็บของ ใต้ศาลา โดยจะปล่อยเกาะเกาะไม่ดูแลเอาใจใส่ปล่อยให้ฝุ่นจับ มอด ปลวก แมลงเข้าไปทำรัง หรือกัดกินกลายเป็นสิ่งที่ไร้คุณค่าและหมดหน้าที่ที่มีอยู่เดิมไป ในบางวัดอาจนำมาตั้งเพื่อเป็นสิ่งประดับโดยที่ไม่ได้ทำหน้าที่เดิม คือ ปักเทียนบูชา จึงทำให้คนในยุคหลังหรือแม้แต่พระ สามเณรในวัดเองก็ไม่รู้จักว่าสัตตภัณฑ์คืออะไร ถูกสร้างขึ้นมาใช้เพื่ออะไร ผู้รู้ทำไม่ถึงการณ์อาจจะทำในสิ่งที่ไม่ควร เช่น นำสิ่ววิทยาศาสตร์ไปประบายทับสีที่มีอยู่เดิม เช่น สีรัก สีชาด กระจกสี เป็นต้น รวมไปถึงการปิดทองสมัยใหม่ทับลงไป บางวัดที่มีการอนุรักษ์ก็จะเก็บเป็นของเก่าเอาไว้ ซึ่งก็นับว่าเป็นสิ่งที่ดี แต่ว่าสัตตภัณฑ์ก็ไม่ได้รับการดูแลเอาใจใส่เท่าที่ควร เมื่อความคิดความเชื่อเกี่ยวกับสัตตภัณฑ์ภายในวัดได้จางหายไป ทำให้ของบางอย่างก็หมดหน้าที่ใช้สอยตามไป แล้วมีสิ่งใหม่ๆ เข้ามาแทนที่ เช่น สัตตภัณฑ์ก็แทนด้วยโต๊ะหมู่บูชา ตู้พระธรรมก็จะเป็นตู้แบบติดกระจกธรรมดา ขันแก้วทั้งสามอาจจะจะมีละมั่งมาใช้แทน เป็นต้น ปัจจุบันสัตตภัณฑ์ได้กลายเป็นของที่โชว์อยู่ด้านข้างโต๊ะหมู่บูชา วัดบางแห่งได้ถูกนักกลับมาตั้งไว้ที่หน้าพระประธานเช่นเดิม โดยหรือนำวัดต่างๆ เช่น พระพุทธรูป กระจ่างรูป บาตรขนาดเล็ก หรือคัมภีร์โบราณ เป็นต้น มาวางไว้ที่ชั้นของบันได หรือกระเบียด้านบนของสัตตภัณฑ์ การจัดวางเช่นนี้ดูเหมือนจะไม่ใช่มุ่งหมายของสัตตภัณฑ์ที่ใช้สำหรับเป็นเชิงเทียนเท่านั้น

ประเภทของสัตตภัณฑ์ล้านนา

รูปแบบของสัตตภัณฑ์ในแต่ละท้องถิ่นมีทั้งที่เหมือนกันและแตกต่างกันออกไป สุรพล ดำริห์กุล (2540: 159) ได้ศึกษารูปแบบของสัตตภัณฑ์ล้านนาและได้สรุปออกเป็น 3 ประเภท ดังนี้

1. สัตตภัณฑ์รูปสามเหลี่ยม ขนาดของสัตตภัณฑ์ส่วนใหญ่ค่อนข้างใหญ่ เป็นรูปสามเหลี่ยมมียอดเสา 7 เสาสูงลดหลั่นกันลงมา ทำด้วยไม้แกะสลักเป็นลวดลายต่างๆ อย่างหนาแน่นเต็มทั้งพื้นที่ ส่วนใหญ่เป็นลวดลายพันธุ์พฤกษา ส่วนกรอบด้านนอกมักจะเป็นลวดลายตัวนาคทอดตัวลงมา การตกแต่งจะเป็นการเขียนสีและการประดับกระจก สัตตภัณฑ์ในรูปแบบนี้ ถือว่าเป็นเอกลักษณ์และลักษณะเด่นของช่างเมืองเชียงใหม่ ลักษณะที่ลดหลั่นกันเช่นนี้หลายวัฒนธรรม มักนิยมนำมาใช้เป็นองค์ประกอบของสถาปัตยกรรม อาจเพราะว่าความสมดุลกันของรูปทรงที่ตรงกลางสูงสุดและลดหลั่นกันไปอีก 3 ยอด เป็นความงามที่น่าจะนำมาใช้ในงานศิลปะได้ง่ายและเป็นสิ่งที่มีความหมายแฝงอยู่แล้ว เป็นรูปแบบที่พบมากที่สุด

ภาพที่ 2 สัตตภัณฑ์แบบสามเหลี่ยมวัดนาคตหลวง อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง

2. สัตตภัณฑ์รูปโค้งหรือครึ่งวงกลม ลักษณะคล้ายสัตตภัณฑ์รูปสามเหลี่ยม แต่ส่วนยอดจะมนเป็นวงโค้งคล้ายตัวเตี้ยงดูเป็นรูปวงกลมมียอดเสา 7 ยอด กรอบด้านข้างไม่นิยมลวดลายตัวนาค แม้มักจะตกแต่งด้วยตัวนาคไว้ภายใน ซึ่งเป็นลายนาคเกี่ยวหรือนาคขดพันกันแน่น สัตตภัณฑ์ในรูปแบบนี้พบมากในเขตเมืองลำพูนและลำปาง

ภาพที่ 3 สัตตภัณฑ์แบบวงโค้ง พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

3. สัตตภัณฑ์แบบชั้นบันได ลักษณะเป็นแบบชั้นบันได ขนาดกว้างประมาณหนึ่งเมตร สัตตภัณฑ์แบบนี้มักจะไม่มีการแกะสลักมากนักแต่จะตกแต่งด้วยการปิดทองหรือทาสีโดยใช้กระดาษฉลุ พบไม่มากนัก โดยคาดว่าน่าจะเป็นฝีมือของช่างพื้นเมืองชาวแพร่และน่าน สัตตภัณฑ์แบบชั้นบันไดที่พบมักจะมียอดเสาประดับจำนวนไม่แน่นอนบางแห่งจะมี 7 ยอด บางแห่งจะมี 5 ยอด และบางแห่งอาจจะมีมากถึง 9 ยอด สัตตภัณฑ์รูปแบบชั้นบันไดอาจจะเป็นฝีมือของชาวไทลื้อ เนื่องจากพบเฉพาะวัดที่ตั้งอยู่ในชุมชนชาวไทลื้อเท่านั้น

ภาพที่ 4 สัตตภัณฑ์แบบขั้นบันได วัดดอนมูล อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน

ในการสืบค้นและจัดเก็บข้อมูลภาคสนามในเขตภาคเหนือตอนบน 7 จังหวัด ได้แก่ เชียงใหม่ เชียงราย พะเยา ลำพูน ลำปาง แพร่ และน่านจากวัดต่างๆ จำนวน 500 วัด พบสัตตภัณฑ์ทั้งหมด จำนวน 128 ชิ้น ส่วนมากจะมีรูปแบบแบ่งออกเป็น 3 ประเภทตั้งที่นำเสนอไว้ข้างต้น คือ รูปแบบสามเหลี่ยม ครึ่งวงกลม และแบบขั้นบันไดตามลำดับ แต่คณะผู้วิจัยได้ค้นพบสัตตภัณฑ์บางชิ้นที่มีลักษณะไม่ตรงกับรูปแบบข้างต้น จึงนำเสนอรูปแบบที่ค้นพบเพิ่มเติมอีก 2 รูปแบบ คือ รูปแบบห้าเหลี่ยม และรูปแบบเสา ดังนี้

4. สัตตภัณฑ์แบบห้าเหลี่ยม สัตตภัณฑ์เป็นแบบห้าเหลี่ยม วางบนฐานคล้ายเรือพบที่วัดชัยศรีภูมิ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นแบบห้าเหลี่ยมทรงสำเภ ทำจากไม้เนื้อแข็ง ไม่ปรากฏปีที่สร้างชัดเจน แต่มีมาก่อนปี 2518 ไม่ปรากฏช่างผู้สร้าง สัตตภัณฑ์ชิ้นนี้มีขนาด กว้าง 130 เซนติเมตร สูง 110 เซนติเมตร ใช้ไม้สักเป็นวัสดุหลักในการสร้าง นำมาแกะสลักเป็นรูปต่างๆ มีเสา 5 เสา เป็นลายพรรณพฤกษา วางบนเรือ ส่วนหัวและหางของเรือมีข้างละ 1 เสา ตรงกลางเป็นช่อง สี่เหลี่ยมผืนผ้า 4 ช่อง จตุรัส 2 ช่อง และสามเหลี่ยม 4 ช่อง ตรงกลางเป็นลายกนก และพรรณพฤกษา สำหรับส่วนฐานจะมีลักษณะเป็นไม้รองรับ

ภาพที่ 5 สัตตภัณฑ์แบบห้าเหลี่ยม วัดชัยศรีภูมิ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

นอกจากนั้นยังพบสัตตภัณฑ์ห้าเหลี่ยมที่วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นแบบห้าเหลี่ยม ทำจากไม้เนื้อแข็ง ลวดลายเป็นหงส์ ไม่ปรากฏปีที่สร้างและช่างผู้สร้าง สัตตภัณฑ์ชิ้นนี้มีขนาด กว้าง 168 เซนติเมตร สูง 168 เซนติเมตร ใช้ไม้สักเป็นวัสดุหลักในการสร้าง นำมาแกะสลักเป็นรูปต่างๆ และทำตัวโครงสร้าง โดยจะมีแผงรูปห้าเหลี่ยมปิดทับโครงสร้างไว้ เสาของสัตตภัณฑ์ถูกปิดซ่อนอยู่ทางด้านหลังให้ส่วนปลายโผล่พ้นขึ้นมาด้านหน้า มีการประดับตกแต่ง

ลวดลายด้วยเทคนิคทาสีวิทยาศาสตร์ คือ สีพลาสติคสีทอง ลงรักปิดทอง ตรงกลางเป็นรูปหงส์ 4 ตัว สำหรับส่วนฐานจะมีลักษณะคล้ายโต๊ะยกพื้นสูง และปิดทอง

ภาพที่ 6 สัตตภัณฑ์แบบห้าเหลี่ยมวัดพระสิงค์วรมหาวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

5. สัตตภัณฑ์แบบเสา สัตตภัณฑ์แบบนี้จะมีเสาทั้งหมด 7 เสาตั้งขึ้นรอบรับเทียนที่ใช้จุด ไม่มีแผงสามเหลี่ยม หรือห้าเหลี่ยมปิดด้านหน้าแต่อย่างใด มีลวดลายน้อย เน้นการใช้งานเป็นหลัก พบที่วัดผาลาด วัดอินทราวาส วัดตันแกวัน ในจังหวัดเชียงใหม่ และวัดวังทองในจังหวัดลำพูน สัตตภัณฑ์วัดผาลาด อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ชั้นที่ 2 เป็นแบบเสา ทำจากไม้ ลวดลายเป็นรูปเทวดา ไม่ปรากฏปีที่สร้างและช่างผู้สร้าง สัตตภัณฑ์ชั้นนี้มีขนาด กว้าง 134 เซนติเมตร สูง 76 เซนติเมตร ใช้ไม้สักเป็นวัสดุหลักในการสร้าง นำมาแกะสลักเป็นรูปเทวดาบนหัวเสา จำนวนทั้งหมด 7 องค์ด้วยกัน ยืนอยู่ในท่าพนมมือ ใช้เทคนิคทาสีทางวิทยาศาสตร์ สีแดง วางบนฐานไม้ที่ทำคล้ายรูปเรือ

ภาพที่ 7 สัตตภัณฑ์แบบเสา วัดผาลาด อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

นอกจากนั้นยังพบสัตตภัณฑ์แบบเสาที่วัดอินทราวาส อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นแบบเสา ทำจากไม้ ลวดลายเป็นรูปนาค ไม่มีลวดลายใดๆ ไม่ปรากฏปีที่สร้างและช่างผู้สร้าง สัตตภัณฑ์ชั้นนี้มีขนาด กว้าง 90 เซนติเมตร สูง 110 เซนติเมตร ใช้ไม้สักเป็นวัสดุหลักในการสร้างเป็นเสา ทาสีแดง สำหรับส่วนฐานจะมีลักษณะคล้ายโต๊ะยกพื้นสูงทาสีแดง

ภาพที่ 8 สัตตภณท์แบบเสาวัดอินทราวาส อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

สำหรับที่สัตตภณท์วัดตันแก้วน อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นแบบเสา ทำจากไม้เนื้อแข็ง ไม่มีลวดลาย ไม่ปรากฏปีที่สร้างและช่างผู้สร้าง สัตตภณท์ชั้นนี้มีขนาด กว้าง 141 เซนติเมตร สูง 98 เซนติเมตร ใช้ไม้สักทำเป็นเสา จำนวน 7 เสา มีที่ปักเทียนด้านบนทำเป็นพุ่ม มีที่ปักเทียนตรงกลาง ปัจจุบันยังอยู่ในสภาพค่อนข้างดี แต่สีเริ่มจางลงบ้าง ปัจจุบันเก็บไว้ในวิหารของวัด ใช้จุดธูปเทียนบูชาทั่วไป

ภาพที่ 9 สัตตภณท์แบบเสาวัดตันแก้วน อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่

ส่วนสัตตภณท์แบบเสาที่วัดวังทอง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน เป็นแบบเสา ทำจากไม้ ไม่มีลวดลาย ไม่ปรากฏปีที่สร้างและช่างผู้สร้างสัตตภณท์ชั้นนี้มีขนาด กว้าง 151 เซนติเมตร สูง 140 เซนติเมตร ใช้ไม้สักเป็นวัสดุหลักในการสร้างเป็นเสา จำนวน 7 เสา สูงลดหลั่นกันลงมา มีการประดับตกแต่งลวดลายด้วยเทคนิคทาสีวิทยาศาสตร์ คือ สีพลาสติกสีทอง ลงรักปิดทอง สำหรับส่วนฐานจะมีลักษณะคล้ายฐานรอง สองชั้น และปิดทอง ปัจจุบันยังอยู่ในสภาพค่อนข้างดี ลวดลายยังชัดเจน ปัจจุบันเก็บไว้ในวิหารของวัด ใช้จุดธูปเทียนบูชาทั่วไป

ภาพที่ 10 สัตตภัณฑ์แบบเสาวัตวังทอง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

สรุปได้ว่า ประเภทของสัตตภัณฑ์ที่ค้นพบในปัจจุบันมีอยู่ทั้งหมด 5 รูปแบบ ได้แก่ 1) สัตตภัณฑ์รูปสามเหลี่ยม เป็นเอกลักษณ์และลักษณะเด่นของจังหวัดเชียงใหม่ 2) สัตตภัณฑ์แบบห้าเหลี่ยม พบในจังหวัดเชียงใหม่ 3) สัตตภัณฑ์แบบเสา พบในจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูนและลำปาง 4) สัตตภัณฑ์รูปวงโค้ง (ครึ่งวงกลม) พบมากในจังหวัดลำพูนและลำปาง 5) สัตตภัณฑ์แบบชั้นบันได หรือเรียกว่า บันไดแก้ว รูปแบบนี้เป็นงานศิลปกรรมของช่างฝีมือของชาวไทยลื้อในจังหวัดแพร่และน่าน ปัจจุบันพบได้ในวัดของชาวไทยลื้อ

ลวดลายของสัตตภัณฑ์ล้านนา

การศึกษาลวดลายของสัตตภัณฑ์ล้านนา จำนวนทั้งหมด 128 ชิ้น พบลวดลายที่สำคัญและพบมาก จำนวน 11 ชนิด ได้แก่ 1) พญานาค 2) พรรณพฤกษา 3) สัตว์ประจำราศีปีเกิด 4) รุกขเทวดาและนางฟ้า 5) ลายเมฆไหล 6) ราหู 7) ครุฑ 8) กุมภภัณฑ์และยักษ์ 9) ช้างแก้ว ม้าแก้ว 10) สัตว์หิมพานต์ 11) เหรา ตามลำดับ โดยมีรายละเอียดดังนี้

1) **พญานาค** พญานาคจะถือเป็นลวดลายที่นิยมประดับลงไปบนสัตตภัณฑ์ซึ่งจะมีลีลาแบบต่างๆ หลากหลาย นาคในภาษาสันสกฤตแปลว่า งู ตามคติฮินดูนาคเป็นสัญลักษณ์ที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์หลายแห่ง เช่น เป็นฐานรองรับพระนารายณ์ ซึ่งพระองค์จะเอนพิงและบรรทมหลับอยู่กลางสะดือมหาสมุทร หรือเป็นน้ำไหลวนลงมาจากเขาพระสุเมรุ ซึ่งหมายถึงขดของพญานาคการผสมผสานของศาสนาพุทธละฮินดูทำให้เกิดการแปลความหมายในระบบจักรวาลมาเป็นไตรภูมิพระร่วง ซึ่งมีรายละเอียดมากมายขึ้นไปอีก นาคในไตรภูมิพระร่วงนั้นคือ สัตว์ไตรภพจำพวกหนึ่งแต่เป็นชนิดพิเศษ ซึ่งอาจถือเป็นเทพก็ได้เพราะประกอบด้วยพลังกำลังมหาศาลและทรงอำนาจภาพต่างๆ อาจแปลงกายได้ดั่งใจนึก นาคจะมีอยู่สองชนิด คือ 1) ฤทธะ เป็นนาคที่เกิดบนบก เหนรมิตตนได้แต่บนบกและจะเป็นเทวดาเป็นคนเป็นนางฟ้าอะไรก็ได้ แต่อยู่บนบก 2) ชลชะ เป็นนาคที่เกิดในน้ำ จะเหนรมิตตนได้แต่ในน้ำ เป็นที่ประจักษ์ว่า นาคมีบทบาททางพระพุทธศาสนา นาคเหล่านี้ดำรงชีวิตในธรรมะและเทิดทูนพระพุทธศาสนาอยู่เสมอ ดังเหตุการณ์ครั้งที่พระพุทธเจ้าทรงดื่มตำยาอยู่ในห้วงปีติหลังจากที่ตรัสรู้แล้ว ครั้งนั้นพายุฝนกระหน่ำต้องพระวรกายพญานาคชื่อ มุจลิน ก็ให้ความพิทักษ์แก่พระพุทธองค์โดยม้วนขดเป็นกำแพง และเลิกฟงพานผางขึ้นเหนือพระเศียรถวายความอารักขากันลมกันฝน เป็นเวลานานถึง 7 วัน มีนาคบางตนที่ดื่มตำยาในพระพุทธศาสนาจนอยากบวชและแปลงกายเป็นมนุษย์ มาขอบวชซึ่งในตอนหลังเป็นเหตุให้มีการบัญญัติชื่อของผู้บวชว่านาค

2) **พรรณพฤกษา** เป็นลวดลายที่มีปรากฏอยู่มากในสัตตภัณฑ์และจะถูกล้อมรอบไปด้วยนาคเป็นส่วนมาก ลายเครือเถาพรรณพฤกษานี้อาจจะแทนความหมายของป่าไม้ที่ขึ้นอยู่บริเวณเขาพระสุเมรุ หรือไม้ที่วิปทั้งสี่ที่อยู่ล้อมรอบเขาพระสุเมรุ หรืออาจจะเป็นต้นไม้ที่ขึ้นในสวรรค์ชั้นต่างๆ ก็ได้ ดอกไม้ที่ปรากฏออกมาตามลวดลายหรือจะมีดอกออก (ดอกพุดตาน) ดอกบัว ดอกประจายาม ดอกชนิด (ดอกสับประรด) เป็นต้น ในไตรภูมิพระร่วงได้กล่าวถึงต้นไม้ใบในแดนอุตตฺตฺรกรุทวิป นั้นว่ามีสระและแม่น้ำนับด้วยจำนวนพันมีบัวทองขึ้นอยู่รอบรอบในเขี้ยวตั้งมรกตและไพฑูรย์ ตามหาดไม่มีทราย มีแต่แก้วประพาพและมณีอันมีค่า ต้นไม้ก็เป็นทอง และแก้วแก่นวรัตน์ ดอกไม้ ผลไม้มีกลิ่นหอมตั้งกลิ่นทิพย์ และดินแดนแห่งนี้ยังมีต้นไม้ดอกเป็นนางงามห้อยอยู่ตามกิ่งทั่วไป เรียกว่า มังลิผลหรืออนาริผล อยู่ได้ 7 วันก็เน่า เมื่อถึงฤดูพวกวิทวารชรอบไปแย่งมาชมกัน

ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ก็กล่าวถึงพันธุ์ไม้ต่าง ๆ ไว้ เช่น สวนนั้นทออุทยานมีต้นไม้ดอกออกดอกผลอย่างดกและวิเศษ ใกล้เคียง ก็มีสระใหญ่ ชื่อนันทาโบกขรณี สวนนั้นทออุทยาน นับเป็นสวนที่งดงามที่สุดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์นี้ พระอินทร์และทวยเทพจะมีความสุขพอใจสวนนี้เป็นอันมาก สวนนี้มีพันธุ์ไม้ชื่อปาริชาติ ดอกมีกลิ่นหอมไปไกลได้ถึง 100 โยชน์ ความงดงามของดอกนั้นสุดจะบรรยาย นอกจากนี้ แล้วในสวรรค์ยังมีดอกไม้อีกหลายชนิด เช่น ดอกกัลปพฤกษ์เป็นต้นไม้วิเศษสารพัดนึก ตำนานกล่าวว่าอยากได้อะไรเมื่อมาอยู่ใต้ต้นกัลปพฤกษ์ยอมนึกเอาใต้อันนั้น ดอกมณฑาเป็นดอกไม้สวรรค์ตามคติทางพระพุทธศาสนาลักษณะเป็นดอกไม้ชนิดขนาดใหญ่บังศีรษะกันแดดได้

3) สัตว์ประจำราศีปีเกิด การทำลวดลายของสัตว์จำพวกหนึ่งไปบนสัตว์ภคณ์นั้นจะเป็นไปตามความต้องการของช่างหรือผู้ที่ต้องการทำสัตว์ภคณ์ขึ้นมาเพื่อที่จะอุทิศกับตนเองภายภาคหน้าหรือให้กับผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว สัตว์ที่จะพบได้ก็คือช้าง ม้า กระต่าย หนู เสือ ลิง เป็นต้น

4) รุกขเทวดาและนางฟ้า เป็นเทวดาที่สิงสถิตอยู่ตามต้นไม้ หรือในสถานที่ที่มนุษย์เชื่อว่าศักดิ์สิทธิ์ รุกขเทวดาที่อิทธิฤทธิ์ซึ่งสามารถให้ทั้งทุกข์และโทษแก่เหล่ามนุษย์และอาจเนรมิตกายได้ตามใจปรารถนา โดยปกติรุกขเทวดามีความเอื้อเฟื้อคอยช่วยเหลือมนุษย์ที่ตกอยู่ในอันตรายหรือต้องการความช่วยเหลือ รุกขเทวดาจะมีครอบครัวและมีลูกมีเมียได้เหมือนมนุษย์ และประกอบด้วยความอดกลั้นเป็นอย่างมาก ในทางพระพุทธศาสนารุกขเทวดาก็มีส่วนช่วยค้ำจุนช่วยเหลือ ในคราวที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปทรงชักผ้าในสระน้ำแห่งหนึ่ง ตอนเสด็จกลับทรงได้รับความลำบากในการเสด็จขึ้นจากสระ รุกขเทวดาที่สถิตอยู่ที่ต้นกุช ก็โน้มกิ่งลงมาอาราธนาให้ทรงเหนี่ยวกิ่งไม้ขึ้น ลวดลายของ รุกขเทวดาที่ปรากฏลงบนสัตว์ภคณ์มักจะเป็นลายรุกขเทวดาที่อยู่ท่ามกลางลายเครือเถาพันธุ์พฤกษา ซึ่งก็มีอยู่มากพอสมควร และการผูกลวดลายมักจะปรากฏออกมาในรูปของเทพพนม

5) ลายเมฆไหล เป็นลายไม้แกะสลักเฉพาะล้านนาที่ได้รับอิทธิพลจากจีนมีในการตกแต่งปูนปั้นบ้าง แต่น้อยมาก มีความหมายคือ การอยู่เย็นเป็นสุข ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาลและความอุดมสมบูรณ์ ลายเมฆไหลในสมัยก่อนจะไม่มีลายกนกประปน แต่ในสมัยหลังๆ มีการประปนกับลวดลายอื่นๆ แทบทุกลาย

6) ราหู มักจะเป็นลายแกะที่ปรากฏอยู่ส่วนบนสุดของของสัตว์ภคณ์และจะคายนาคหรือไม้ก็เครือเถาพันธุ์พฤกษาออกจากปาก แต่ความจริงนั้นราหูจะต้องคาบพระอาทิตย์หรือพระจันทร์ลายลักษณะนี้มักเขียนหรือแกะสลักประดับ ตามซุ้มประตูลายลักษณะนี้มีอยู่ทั่วไปเรียกว่า ลายรูปเกียรติมุขหรือกาละในชวา สาเหตุที่ราหูจงเกลียด จงชังพระอาทิตย์และพระจันทร์ปากบอนไปฟ้องพระวิษณุว่าราหูขโมยกินน้ำอมฤต อันเป็นน้ำวิเศษ ถ้าใครกินเป็นไม่มีตาย ทำให้พระวิษณุวางจักรตัดหัวราหูออกเป็นสองท่อนแต่ไม่ตาย ท่อนครึ่งบนยังเป็นราหูอยู่ ส่วนท่อนล่าง กลายเป็นอสูรอีกตนชื่อว่าเกตุ เพราะฉะนั้น ราหูที่เขียนเป็นภาพจึงเขียนเป็นราหูยกครึ่งที่ท่อนบนบนแขนทั้งสองโอบเข้าหาตัวจับเอาพระอาทิตย์และพระจันทร์เข้าปาก ราหูจะไปรออยู่ที่เขายุคันธรในวันที่พระจันทร์เต็มดวงและวันเดือนดับ ราหูจะคอยพระอาทิตย์และพระจันทร์ผ่านมา เพื่อที่จะได้จับมาคาบกิน ทำให้ไม่มีรัศมีเกิดความเศร้าหมอง คนทั้งหลายจึงเรียกปรากฏการณ์นี้ว่าสุริยุปราคาหรือจันทรุปราคา

7) ครุฑ จัดเป็นสัตว์จำพวกหนึ่งในเทพนิยายและจะเกี่ยวข้องกับนาคเสมอในไตรภูมิพระร่วง ครุฑเป็นพญานกขนาดใหญ่ถึง ๑๕๐ โยชน์ มีชีวิตอยู่บนเกาะชื่ออูปรทวีปและในอีกที่หนึ่ง คือ ปางิ้วซึ่งรายล้อมสระฉิมพลี ตั้งอยู่บริเวณตีนเขาพระสุเมรุ ครุฑได้ชื่อว่าทรงพลังมหาศาล การโบกปีกแต่ละครั้งนั้นก่อให้เกิดพายุเรียกว่า “สุพรรณวาทะ” ก่อให้เกิดฝุ่นตลบไปทั่วเมือง และจะมีดครีมีไปหมดบ้านเรือนอาจพังทลายลงมาได้ ในวรรณกรรมภาษาบาลีกล่าวว่า การเป็นศัตรูระหว่างครุฑกับนาคมีมากมายซึ่งครุฑจะจับนาคกินเป็นอาหาร อย่างเรื่องปັນฑุรชาดก กล่าวว่า ตอนแรกครุฑยังไม่รู้วิธีจับนาคอย่างมีประสิทธิภาพ โดยที่นาคจะเฉลียวใจพอที่จะกลืนก้อนหินใหญ่ๆ ไว้เมื่อครุฑมาโฉบนั้นก็ไม่อาจพานาคไปได้ และบางตนอาจหนักแรงจนตายด้วยความเหน็ดเหนื่อย ครั้นต่อมา ฤๅษีกรรมิพนสอนกลเม็ดในการจับนาคทางหางแทนที่จะจับทางด้านหัวดุจเดิม วิธีนี้ทำให้นาคต้องสำรอกก้อนหินออกมาจนหมดทำให้น้ำหนักนั้นเบาลง ครุฑก็จะจับนาคไปได้ ครุฑจะมีความคล้ายกับมนุษย์โลกียชนทั้งหลายที่ลุ่มหลงอยู่กับความรักและความเกลียดโดยเฉพาะในกาก็ติชชาดกและสุสนธิชาดก กล่าวว่าพญาครุฑหลงรักนางกษัตริย์ชาวมุขย์จนถึงกับใช้อุบายลักพาไปยังที่อยู่ของตน ต่อมาได้ซาบซึ่งถึงรสชาติแห่งรสนิมที่ไม้อาจเข้ากันได้ จึงพากลับมาส่งยังเมืองมนุษย์ ลวดลายของพญาครุฑที่ปรากฏบนสัตว์ภคณ์นั้นจะมีไม่มาก หรือแทบจะไม่มีเลยเมื่อเทียบกับลายชนิดอื่น ลายที่ปรากฏจะเป็นการแกะไม้เป็นตัวครุฑธรรมดาซึ่งไม่ได้จับนาคแต่ประการใด

8) **กุ่มกัณฑ์และยักษ์** กุ่มกัณฑ์จะเป็นเทพชั้นต่ำซึ่งเป็นบริวารของเท้าวีรพผู้ที่เป็นโลกลบาลประจำทิศใต้ กุ่มกัณฑ์มีนิสัยดุร้าย และยังเป็นเทพที่คอยสำรวจพฤติกรรมหรือการกระทำของมนุษย์ ส่วนยักษ์นั้นจะเป็นกึ่งเทพกึ่งมนุษย์ ยักษ์นี้ จะมีอำนาจเหนือมนุษย์ และเหนือธรรมชาติอีกทั้งยังมีทั้งยักษ์ที่เป็นประโยชน์ต่อมนุษย์และเป็นอันตรายต่อมนุษย์ ลวดลายยักษ์กุ่มกัณฑ์ที่ปรากฏอยู่บนสถูปกัณฑ์ก็มีบ้างเช่นกัน แต่ส่วนมากจะเป็นลวดลายที่ประปรกกับลายอื่นๆ เช่น นาค ลายเครือเถา และดอกไม้ต่างๆ

9) **ช่างแก้ว ม้าแล้ว** เป็นพาหนะของพระยาจักรพรรดิราช ช่างแก้วเป็นช่างจำพวกจันทันต์ และอุโบสถตระกูลเป็นช่างสารสีชาวมมอ ดินและวงจะแดงงามหะได้ ม้าแก้วเป็นม้าจำพวกวลาหกในตระกูลสินธร มีขนงามดั่งสีเมฆหมอก กีบเท้าและหน้าผากแดงดั่งน้ำครั่ง และสามารถเหาะได้ช่างแก้วม้าแก้วเกิดขึ้นมาเพราะพระยาจักรพรรดิราชนึกคะนองเอา

10) **สัตว์หิมพานต์** นกชนิดนี้ในไตรภูมิพระร่วงได้กล่าวไว้ว่า เป็นนกกขนาดใหญ่โตมาก มีหัวเป็นช้างหรือราชสีห์มีวงจากคำแปลที่ว่านกหัสติลิงค์ คือ นกที่มีที่หมายคือช้าง เห็นจะตรงกับหัสตินซึ่งแปลว่านกช้าง เป็นจำพวกเดียวกับนกร็อก ซึ่งนกร็อกนี้สามารถเหี่ยวเอาช้างไปได้คราวละหลาย ๆ ตัว ในนิทานอาหรับราตรีเข้าใจว่านกร็อก นกหัสติน นกหัสติลิงค์ก็เป็นนกตัวเดียวกัน เดิมตั้งใจว่าเป็นนกใหญ่ ซึ่งสามารถกินช้างได้ ที่ไทยทำรูปนกนี้คือทำหัวเป็นราชสีห์มีวงมีงา นั่นคือตั้งใจจะทำหัวเป็นคชสีห์เพื่อให้มีลักษณะเป็นช้างสมชื่อ นกหัสติลิงค์จะปรากฏส่วนมากบริเวณฐานของสถูปกัณฑ์โดยที่แกะสลักขาที่รองรับน้ำหนักเป็นรูปนกหัสติลิงค์ซึ่งอาจแทนความหมายว่านกหัสติลิงค์ที่ทำหน้าที่แทนปลาอานนท์ที่หนุนอยู่ใต้เขาพระสุเมรุก็ได้

11) **เหรา** เหรานี้เชื่อว่าเป็นสัตว์ลูกผสมระหว่างนาคและมังกรของจีน นิยมทำเป็นตัวเหราแล้วอำปากคายนาคออกมาอีกที เหราจะปรากฏอยู่ตามบ้านลม บันไดนาค ตัวสถูปกัณฑ์ หรือส่วนตกแต่งอาคารอื่นๆ สำหรับเหตุผลที่เหราทำไมคายนาคออกจากปากนั้นยังไม่ทราบเหตุผลแน่ชัด ซึ่งคงต้องทำการค้นคว้าต่อไป แต่เหตุผลหนึ่งอาจจะเรื่องของวิธีการทำหรือการมองรูปแบบของวิธีการผูกมัดลวดลายออกมาคือ เหรามักจะคายนาคให้โผล่พ้นจากปากประมาณอกซึ่งเป็นช่วงจังหวะที่ตัวนาคจะโค้งตัวขึ้นไปพอดี จากรูปแบบนี้ อาจเป็นการแก้ปัญหาของการที่จะติดตกแต่งลายขึ้นมาเพราะช่วงบริเวณที่นาคหักมุมโค้งเศียรยกขึ้นไปนั้นเป็นลักษณะช่วงรอยต่อ ช่างจึงน่าจะผูกมัดลวดลายให้เป็นตัวเหราขึ้นมาคายนาคออกจากปากอีกที หรือหากปล่อยเป็นตัวนาคธรรมดาแล้ว รูปที่ออกมา ก็อาจจะกลายเป็นลวดลายที่ธรรมดาไม่น่าสนใจเท่าที่ควร

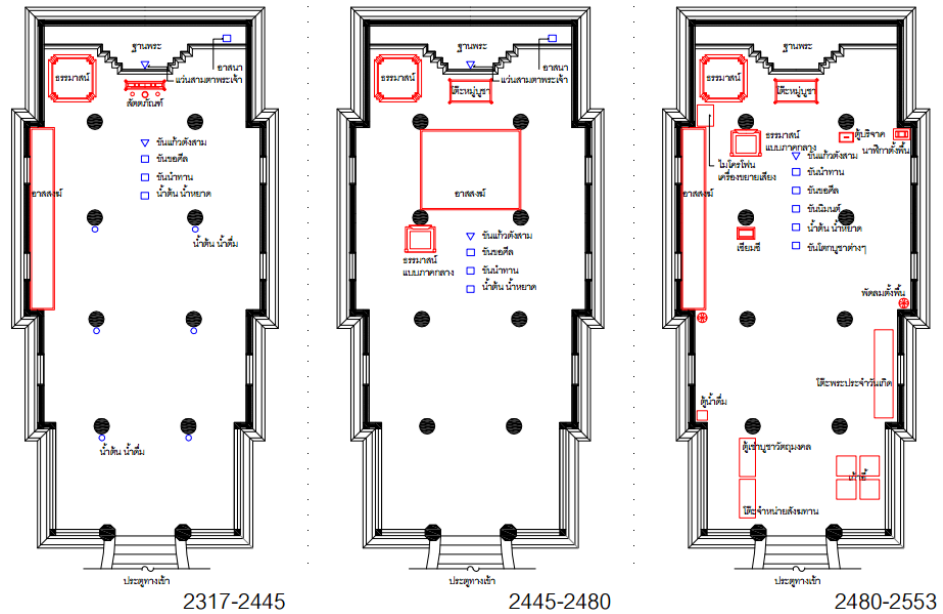
เงื่อนไขภาวะวิกฤติ: เมื่อไม่รู้ ก็ไม่เห็นคุณค่า เมื่อไม่ได้ใช้ประโยชน์ ก็ถูกโยกย้ายออกไป

ผลการเก็บข้อมูลจากเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ไปที่บุคคลที่ได้รับการยอมรับว่ามีความรู้ด้านศาสนพิธี จารีตประเพณีล้านนา และวิธีการ Snowball Sampling หรือการค้นหาผู้รู้แบบสืบต่อกันไปจนได้ข้อมูลที่เชื่อถือได้ จนเกิดภาวะอิ่มตัวของข้อมูล (Saturation) สรุปเงื่อนไขภาวะวิกฤติของสถูปกัณฑ์ล้านนาได้ 4 ประการ คือ 1) การแทนที่ของโตะหมู่บูชาจากวัฒนธรรมส่วนกลาง 2) ความนิยมของ นักสะสมของเก่า 3) การดูแลรักษาที่ไม่เหมาะสม 4) ช่างฝีมือที่สร้างสรรค์มีจำนวนน้อยและองค์ความรู้ยังไม่มีการสืบทอด โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. การแทนที่ของโตะหมู่บูชาจากวัฒนธรรมส่วนกลาง

จุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในระหว่างที่ล้านนายังเป็นประเทศราชระยะต้นของสยาม (พ.ศ. 2317-2416) เช่น การมีห้องพระในบ้าน และมีพระพุทธรูปภายในบ้าน เป็นต้น ขณะที่บ้านของชาวล้านนาไม่มีห้องพระ มีเพียงหิ้งพระในที่สูงติดหลังคาบ้าน แต่ไม่มีพระพุทธรูปในบ้าน ด้วยเห็นว่าบ้านพักของขรवासมีการกระทำต่างๆ ทั้งทางกายและวาจาที่ไม่เหมาะสมสำหรับพระพุทธรูปซึ่งเป็นตัวแทนของพระศาสดา การเริ่มต้นเปลี่ยนแปลงการใช้โตะหมู่บูชาแทนการใช้สถูปกัณฑ์เริ่มชัดเจนมากขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2445 พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์เพื่อให้เป็นเอกภาพและแบบแผนเดียวกันถือว่าพระราชบัญญัติได้ใช้เป็นกฎหมายที่ฝ่ายสงฆ์ต้องปฏิบัติตาม (สุรัสวดี อ่องสกุล, 2551) โดยยกเลิกจารีตสงฆ์ดั้งเดิมของท้องถิ่นบางประการ คณะสงฆ์เมืองเชียงใหม่ได้เริ่มรับเอาจารีตวัฒนธรรม นำหลักสูตรนิกกรรมจากคณะสงฆ์ส่วนกลางมาสอน ซึ่งจะมีการสอนเรื่องศาสนพิธีต่างๆ เช่น การจัดโตะหมู่บูชา หมูห่า เจ็ด แก้ว เป็นต้น เจ้าอาวาสแต่ละวัดที่รับนโยบายมา ก็เริ่มเอาสถูปกัณฑ์ออกไป เอาโตะหมู่บูชามาแทนที่ เรื่องนี้มีความหมายลึกซึ้งอยู่ คือ โตะหมู่บูชา ประทานในพิธีเท่านั้นจะมีสิทธิ์ในการจุดรูปเทียน แต่สถูปกัณฑ์ทุกคนสามารถจุดได้ มันบ่งบอกเรื่องชนชั้น สังคม เมื่อก่อนในวัฒนธรรมล้านนา ใครมาวัดก่อนก็เอาเทียนมาปักได้อันหรือสองอันก็แล้วแต่ ปักที่ฐานก็มี มีหน้าซ้ำ เงื่อนไขภาวะวิกฤติของสถูปกัณฑ์ล้านนาเริ่มเกิดขึ้น เมื่อ

ความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมเนียม สัตตภณห์ แต้นสังฆ์ ชันดอกในล้านนาหายไป เมื่อไม่รู้ ก็ไม่เห็นคุณค่า เมื่อไม่ได้ใช้ประโยชน์ ก็ถูกโยกย้ายออกไป สัตตภณห์ไม่เพียงแต่ถูกแทนที่ด้วยโตะหมูปูชา หากสัตตภณห์ได้ถูกเคลื่อนย้ายออกจากที่ตั้งหน้าพระประธานไปอยู่ด้านข้าง ต่อจากนั้น ก็ถูกนำไปตั้งฝั่งข้างผนังวิหาร หรือนำไปไว้หลังวิหาร และนานๆ เข้า จากข้างๆ ผนังวิหาร หรือหลังวิหารสัตตภณห์ก็ค่อยๆ ถูกล้าเลียงไปไว้ที่ห้องเก็บของหรือที่ศาลาวัด หรือข้างกำแพงวัด

ภาพที่ 11 การแทนที่สัตตภณห์ล้านนาของโตะหมูปูชาจากวัฒนธรรมส่วนกลาง
ที่มา: นิธิพิษฐ์ ใจเอื้อ, (เชียงใหม่: 2554)

2. ความนิยมของนักสะสมของเก่า

สัตตภณห์ล้านนาเมื่อถูกแทนที่ด้วยโตะหมูปูชาจากวัฒนธรรมส่วนกลางแล้ว หลังจากนั้นสัตตภณห์ของล้านนาก็ค่อยๆ ถูกเบียดขับออกไปจากวิหารเรื่อยๆ ตั้งแต่ทศวรรษที่ 2490-2500 เป็นต้นมาที่เศรษฐกิจทุนนิยมขยายตัวในสังคมไทยมีคนสนใจ "ของเก่า" มีการสะสมและค้าของเก่ามากขึ้น เริ่มมีกรรมการวัด มีร้านรับซื้อและขายของเก่า และแนวคิด "พัฒนาวัดให้ทันสมัย" ด้วยสิ่งก่อสร้างและสถาปัตยกรรมแบบส่วนกลางตามระเบียบของมหาเถรสมาคม สัตตภณห์จำนวนมากก็ได้ถูกนำออกขายตามร้านค้าของเก่า มีกรรมการวัดบ้าง เจ้าอาวาสหรือพระบางรูปนำไปขาย หรือมีคนผ่านไปมาที่บริเวณวัดเห็นสัตตภณห์ถูกวางทิ้งขว้าง หรือแม้กระทั่งมีคนเข้าไปขโมยสัตตภณห์ และนำไปขายให้ร้านค้าของเก่า เป็นต้น สัตตภณห์บางชิ้นแผ่น ราคาตั้งแต่ 2-3 หมื่นไปจนถึง 1-2 แสนบาทขึ้นอยู่กับสภาพ ความสวยงาม และความเก่าแก่ของสัตตภณห์แต่ละชิ้น มีทั้งของเก่าที่มีอายุหลายร้อยปีและมีทั้งของใหม่ที่ทำเลียนแบบของเก่า บางชิ้นที่มีความสวยงาม เก่า ทรงคุณค่า ก็ถูกส่งออกไปขายยังต่างประเทศให้แก่พิพิธภัณฑ์ หรือนักสะสมของเก่า บางชิ้นถูกถูกซื้อไปประดับโรงแรมหรู รีสอร์ท ทำเป็นหัวเตียงในโรงแรม บางแห่งได้นำเอาสัตตภณห์มาปรับปรุงด้วยการทำที่นั่งด้านหน้าเพื่อให้แขกโรงแรมได้นั่ง โดยใช้สัตตภณห์เป็นพนัก ฐเนศวร์ เจริญเมือง (2551) เหตุการณ์ดังกล่าว แสดงว่าความคิดความเชื่อของคนในปัจจุบันเกี่ยวกับการใช้สัตตภณห์ภายในวัดนั้นได้จืดจางหายไป คิดต่างๆ ที่มีอยู่ในตัวสัตตภณห์ก็ได้หายไปด้วย ส่วนมากแล้วคนจะซื้อไปเพื่อเป็นของประดับตกแต่งบ้าน และอาคารต่างๆ มีบางที่จะพบว่าจะมีการนำสัตตภณห์มาใช้อย่างผิดหน้าที่ เช่น เอามาทำเป็นพนักพิงของเก้าอี้ นำมาทำเป็นหัวเตียง ฯลฯ สิ่งเหล่านี้ล้วนแต่เป็นเพียงข้อมูลที่พบในประเทศไทย ไม่สามารถทราบได้เลยว่าสัตตภณห์ที่ถูกส่งออกไปขายยังต่างประเทศจะถูกนำไปใช้ในลักษณะใดบ้าง

3. การดูแลรักษาที่ไม่เหมาะสม

ในปัจจุบันนี้การใช้สัตตภณห์นั้นมีอยู่น้อยมากในเรื่องของพิธีกรรมการจุดเทียนลงไปเพื่อมีผลในทางคติความเชื่อและช่วยสร้างบรรยากาศในระหว่างการประชุมพิธีกรรม เพราะฉะนั้น สัตตภณห์เมื่อไม่ได้ถูกขายหรือจำหน่ายออกไป บางวัดที่

รู้คุณค่าของสัตตภัณฑ์ก็จะเก็บไว้ในห้องเก็บของอย่างดี ปิดประตู ไม่ได้ดูแลดีนัก จนเกิดมอดกัดกิน หยากไปปกคลุม หรือไม่ก็วางไว้เป็นของประดับตกแต่งภายในวัด คนที่เข้ามาทำบุญเมื่อพบเห็นสัตตภัณฑ์ก็จะเห็นเพียงว่าเป็นงานศิลปกรรมที่สวยงามเป็นของเก่าที่มีราคาและมีลวดลายที่แปลกดี บางคนอาจนึกอยากได้เพื่อนำไปประดับบารมีของตนเอง เพราะยุคนี้เป็นยุคการเก็บสะสมของเก่าไว้ในบ้าน ผู้ที่มีฐานะเท่านั้นที่จะมีของเก่าไว้ในครอบครองของตนเอง จะเห็นได้ว่าคติความเชื่อต่างๆ ที่มีต่อสัตตภัณฑ์ได้เริ่มจางหายไป จึงทำให้คนกล้าที่จะนำสัตตภัณฑ์มาประยุกต์ใช้กับสิ่งต่างๆ โดยไม่หวั่นเกรงต่อความเชื่ออะไร การค้นคว้าหาข้อมูลก็จะมีแต่นักวิชาการและผู้สนใจเท่านั้น ซึ่งก็ยังมีอยู่น้อยมาก ดังนั้น จึงไม่เป็นการแปลกแต่อย่างใดที่สัตตภัณฑ์และเครื่องใช้ภายในวัดอื่นๆ จะค่อยๆ เลือนหายไปจากวัฒนธรรมและประเพณีอันดีงามของชาวล้านนา

4. ช่างฝีมือที่สร้างสรรค์มีจำนวนน้อยและองค์ความรู้ยังไม่มีการสืบทอด

ผู้ที่จะออกความคิดในการสร้างสัตตภัณฑ์ที่อาจรวมไปถึงการคิดแบบร่างแบบขึ้นมา แล้วนำไปให้ช่างฝีมือที่มีความชำนาญในการทำสัตตภัณฑ์ขึ้นมาอีกที โดยผู้ที่เป็นต้นแบบความคิดในการทำสัตตภัณฑ์นี้อาจอยู่ในฐานะเจ้าภาพที่มีฐานะหรือมีเกียรติอยู่ในวงสังคม เช่น เจ้าอาวาสวัด พระสงฆ์ หรือตระกูลเจ้าทางเหนือ โดยที่คนเหล่านี้จะออกเงินจ้างช่างให้ทำสัตตภัณฑ์ขึ้นมาโดยที่ตนเองเป็นเจ้าของความคิด หรือหากเป็นเจ้าอาวาสวัด ที่มีคนนับถือที่ชื่อเสียง อาจจะวานให้ช่างที่มีความนับถือในตัวท่านนั้นทำขึ้นมาโดยไม่คิดค่าแรงก็ได้ ช่างเป็นเจ้าของความคิด และผู้สร้างสัตตภัณฑ์ ช่างคือผู้ที่มีฝีมือในการสร้างงานศิลปกรรมแบบต่างๆ ขึ้นมา ช่างฝีมือรับจ้าง ช่างที่มีความชำนาญฝีมือในการทำงานศิลปกรรมขึ้นมา โดยทั่วไปแล้วช่างเหล่านี้จะมีอาชีพเกี่ยวข้องกับทางนี้โดยเฉพาะ ในที่นี้รวมไปถึงเหล่าพระสงฆ์ที่มีฝีมือในการศิลปกรรมด้วย จากหัวข้อนี้ก็คือว่า เมื่อตัวช่างเองมีความศรัทธาในการที่จะสร้างสัตตภัณฑ์ขึ้นมาเพื่อจะทำบุญหรือถวายทานให้วัด ช่างก็จะเป็นเจ้าของความคิดในการออกแบบ ร่างแบบลวดลายขึ้นมาตามที่ตนเองคิดว่าสวยและเหมาะสม เสร็จแล้วช่างก็จะสร้าง สัตตภัณฑ์นั้นขึ้นมาด้วยตัวของช่างเอง รวมไปถึงการตกแต่งต่างๆ ลักษณะของสัตตภัณฑ์นี้มักจะมีความงามที่ประณีต และส่วนมากจะถูกสัต์ส่วนตามหลักไวยากรณ์ต่างๆ งานที่ออกมาจึงดูมีคุณค่าและมักจะถูกเรียกว่าทำขึ้นมาโดยช่างจริงๆ หรือไม่ก็ช่างหลวง เมื่อช่างฝีมือเหลือน้อย องค์ความรู้บางอย่างไม่ถูกถ่ายทอด หรือถ่ายทอดเฉพาะบางกลุ่ม องค์ความรู้เกี่ยวกับการสร้างสรรค์สัตตภัณฑ์ล้านนาก็เลือนหายไป

บทสรุป

สัตตภัณฑ์ เป็นมรดกทางด้านศิลปกรรมของชาวล้านนาที่ถูกแปลและกลั่นกรองออกมาเป็นงานฝีมือที่สวยงามเต็มไปด้วยภูมิปัญญาอันชาญฉลาด ผสมกลมกลืนกับหลักปรัชญาของพระพุทธศาสนาและพราหมณ์ให้เข้ากันได้เป็นอย่างดีและไม่ได้ขัดแย้งกัน สัตตภัณฑ์ หมายถึง สิ่งของเครื่องใช้ 7 ประการ หรือสิ่งของเครื่องใช้หนึ่งในจำนวนเจ็ดอย่าง ในบริบททางวัฒนธรรมล้านนา สัตตภัณฑ์ หมายถึง เครื่องสักการะที่มีสำหรับปักเทียนอยู่เจ็ดที่ ตั้งอยู่บริเวณหน้าพระประธานในวิหารหรือโบสถ์ของชาวล้านนา สัตตภัณฑ์เป็นงานช่างฝีมือดั้งเดิมที่งดงาม สร้างขึ้นเพื่อมุ่งหมายเป็นไทยธรรมที่ประณีตถวายไว้ในพระพุทธศาสนาผ่านหัตถศิลป์เชิงช่างของชาวล้านนา โดยมีแนวคิดและความเชื่อที่สำคัญ 2 ประการ คือ 1) แนวคิดเกี่ยวกับจักรวาลวิทยา สร้างขึ้นโดยแฝงด้วยสัญลักษณ์ที่สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ใกล้ชิดระหว่างจักรวาลกับโลก 2) แนวคิดเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา สร้างขึ้นโดยสอดแทรกหลักธรรมหรือหลักปฏิบัติทางพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับเลข 7 ได้แก่ โขงมงคล วิสุทธิ สัปปริยธรรม เป็นต้น เพื่อให้ชาวพุทธล้านนาลำบากไปเป็นแนวปฏิบัติในชีวิต ประเภทของสัตตภัณฑ์ที่ค้นพบในปัจจุบันมีอยู่ทั้งหมด 5 รูปแบบ ได้แก่ 1) สัตตภัณฑ์รูปสามเหลี่ยม เป็นเอกลักษณ์และลักษณะเด่นของจังหวัดเชียงใหม่ 2) สัตตภัณฑ์แบบห้าเหลี่ยม พบในจังหวัดเชียงใหม่ 3) สัตตภัณฑ์แบบเส้า พบในจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูนและลำปาง 4) สัตตภัณฑ์รูปวงโค้ง (ครึ่งวงกลม) พบมากในจังหวัดลำพูนและลำปาง 5) สัตตภัณฑ์แบบชั้นบันได หรือเรียกว่า บันไดแก้ว รูปแบบนี้เป็นงานศิลปกรรมของช่างฝีมือของชาวไทลื้อในจังหวัดแพร่และน่าน ปัจจุบันพบได้ในวัดของชาว ไทลื้อ เงื่อนไขภาวะวิกฤติของสัตตภัณฑ์ล้านนาในปัจจุบัน เนื่องด้วยสาเหตุสำคัญ 4 ประการ ได้แก่ 1) บทบาทหน้าที่ของสัตตภัณฑ์ถูกแทนที่ด้วยกลุ่มโตะหมู่บูชา ซึ่งแพร่กระจายมาจากวัฒนธรรมส่วนกลาง 2) ความงามของงานศิลปกรรมที่ปรากฏเป็นสัตตภัณฑ์ เป็นที่ต้องการของนักสะสมของเก่า ร้านขายงานศิลปกรรมโบราณ หรือกลายเป็นเครื่องตกแต่งตามสถานที่ต่างๆ เช่น โรงแรม รีสอร์ท

สอร์ท เป็นต้น 3) สัตตภณที่ที่ยังมีอยู่ตามวัดต่างๆ ยังขาดการดูแลรักษาที่เหมาะสม ทำให้ผุพัง และชำรุดเสียหาย 4) ช่างฝีมือที่ยังคงรักษาเอกลักษณ์ ความประณีตในการสร้างสรรค์สัตตภณล้านนา มีจำนวนน้อย และองค์ความรู้ยังไม่มีการสืบทอดในวงกว้าง สำหรับข้อเสนอแนะในการสงวนรักษาสัตตภณล้านนาให้กลับมามีชีวิตชีวาดังอดีตนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่วัด ชุมชน และคณะสงฆ์จะต้องประสานความร่วมมือในการกระตุ้นเตือนจิตวิญญาณของความเป็นล้านนา เช่น การนำสัตตภณล้านนา กลับมาใช้ การสร้างถาวรวัตถุ การจัดประกวดและส่งเสริมให้มีการสืบทอดงานช่างการสร้างสัตตภณให้แก่คนรุ่นหลัง เป็นต้น

ข้อเสนอแนะ

โครงการสืบค้นและจัดเก็บข้อมูลสัตตภณล้านนาครั้งนี้ ยังไม่สามารถสืบค้นและรวบรวมข้อมูลสัตตภณได้ทุกวัด จากข้อจำกัดด้านเอกสาร แหล่งข้อมูลในวัด พื้นที่อันกว้างใหญ่ การสัมภาษณ์ผู้รู้ในท้องถิ่นที่เหลืออยู่ไม่มากนัก การสืบค้นครั้งนี้ ไม่ได้เน้นสัตตภณที่มีอายุเก่าแก่เท่านั้น แต่ยังสืบค้นของใหม่ที่ถูกรื้อสร้างและนำกลับมาใช้ คณะผู้เก็บข้อมูลไม่ทราบว่าวัดใดมีหรือวัดใดไม่มีสัตตภณ เป็นการสุ่มเก็บข้อมูล เจอแล้วก็เก็บ หรือเก็บเพิ่มเติมจากข้อมูลเดิมที่มีอยู่แล้ว ดังนั้น แหล่งข้อมูลวัด พื้นที่อันกว้างใหญ่ การสัมภาษณ์ผู้รู้ในท้องถิ่นที่เหลืออยู่ไม่มากนัก ทำให้เกิดความล่าช้ามาก บางครั้งสำรวจ 20 วัดในหนึ่งวัน ไม่เจอสัตตภณเลยก็มี บางครั้งนัดสัมภาษณ์ เจ้าอาวาสติดกิจนิมนต์ก็มี ทำให้องค์ความรู้บางอย่างพร่องไปบ้าง เนื่องจากสัตตภณเป็นของเก่าและมีมูลค่ามาก บางวัดบางชุมชนไม่ให้ความร่วมมือในการเก็บข้อมูล เพราะเห็นว่าการเปิดเผยข้อมูลจะเป็นลายแทงสำคัญให้นักสะสมของเก่า หรือขายไม่ได้ช่องทางในการลกลอบขโมยสัตตภณ การเก็บข้อมูลจึงถูกต่อต้านจากคนในพื้นที่อยู่บ้าง นอกจากนั้น พระสงฆ์และชุมชนผู้เป็นเจ้าของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ยังไม่เข้าใจคำว่า “ขึ้นทะเบียนเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ” ดีพอ และเข้าใจว่าเมื่อขึ้นทะเบียนแล้ว ทางราชการจะยึดสัตตภณที่เป็นของวัดของชุมชนไปเป็นของทางราชการ วัดและชุมชนบางส่วนจึงไม่ได้ให้ความร่วมมือในการเก็บข้อมูลมากนัก อาจทำให้องค์ความรู้บางอย่างพร่องไปบ้าง คณะผู้ดำเนินโครงการจึงยินดีที่จะได้รับข้อเสนอแนะ การวิพากษ์ วิจารณ์ต่อผลงานชิ้นนี้ เพื่อเป็นประโยชน์ในการพัฒนาและการศึกษาเพื่อต่อยอดขยายความรู้สู่สังคมต่อไป

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบคุณสำนักมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม กรมส่งเสริมวัฒนธรรมที่สนับสนุนงบประมาณในการดำเนินโครงการ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนา พระสงฆ์ ประชาชนชาวบ้าน และชุมชนที่ได้ร่วมสงวนรักษาสัตตภณล้านนาไว้ให้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติจนถึงทุกวันนี้ และได้เมตตาให้คณะผู้ดำเนินโครงการได้สัมภาษณ์ จนได้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ในการดำเนินโครงการครั้งนี้

เอกสารอ้างอิง

- ธเนศวร์ เจริญเมือง. (2551). การเดินทางของสัตตภณ. [ออนไลน์]. เข้าถึงเมื่อ 21 มกราคม 2555. เข้าถึงได้จาก www.prachatai.com/05web/th/home/15397.
- นิธิพัชร์ ใจเอื้อ. (2554). การเปลี่ยนแปลงการจัดพื้นที่ใช้สอยและวัตถุในวิหารล้านนา เชียงใหม่. วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- แน่น้อย ปัญจพรรคและคณะ. (2537). เสน่ห์งานไม้แกะสลักล้านนา. กรุงเทพฯ: เรืองรมย์.
- พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ. (2537). ปทานุกรมบาลี - ไทย - อังกฤษ - สันสกฤต. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต). (2528). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ด้านสุทธาการพิมพ์.
- มณี พยอมยงค์. (2535). เครื่องสักการะในล้านนาไทย. เชียงใหม่: ส.ทรัพย์การพิมพ์

- มานพ มานะแซม. (2542). “สัตตภัณฑ์”, สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ, 13 (2542) : 6758. “_____”. (2547).
คติเครื่องสัตตภัณฑ์สู่อาณาจักรล้านนา”, รายงานการวิจัย. คณะจิตรศิลป์: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์.
- สร้อยดี อ่องสกุล. 2551). ประวัติศาสตร์ล้านนา. เชียงใหม่:
- สิทธิศักดิ์ เสือแฝง. (2539). สัตตภัณฑ์ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่” สารนิพนธ์ศิลปบัณฑิต, ภาควิชาศิลปะไทย
คณะจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สุรพล ตำริห์กุล. (2540). “สัตตภัณฑ์: งานศิลปกรรมแห่งความเชื่อ,” ในศิลปกรรมล้านนากับคุณค่าที่กำลังเปลี่ยนไป:
รวมบทความทางวิชาการของคณะจิตรศิลป์. เชียงใหม่: โรงพิมพ์เซนต์.